

بقلم :
سیف‌الدین قائم‌مقامی
(دکتر در تاریخ)

چند نمونه نو از آثار کهن جزیره خارک *

۱- مقدمه

در شماره گذشته مجله بررسی‌های تاریخی تحت عنوان « سخنی چند درباره جزیره خارک و آثار باستانی آن » چنین آمده است: از آنجا که شرکت ملی نفت ایران با اهمیت آثار باستانی جزیره خارک واقف بود، برای جلوگیری از هر گونه اشتباه، ندانم‌کاری و خدای نخواستہ خرابکاری نسبت به آثار باستانی جزیره، قبلاً از استاد باستان‌شناس معروفی مثل پروفیسور دکتر رحمان گیرشمن کمک خواست تا پروفیسور با سوابق ممتد و اطلاعات وسیعی که درباره باستان‌شناسی ایران و خاور میانه دارد، بررسی‌های لازم را بعمل آورده و آثار باستانی آنرا روشن و تعیین نماید. پروفیسور نامبرده پس از بررسی‌های دقیق علمی در سراسر جزیره خارک، نتیجه مطالعات، کاوشها و فعالیت‌های خود را به صورت جزوه‌ای بنام « Ile de Kharg یا جزیره خارک » به زبان فرانسه تدوین کرد و در سال ۱۹۶۰ میلادی بوسیله شرکتهای عامل نفت ایران (کنسرسیوم) در تهران انتشار داد. این جزوه که بعداً به فارسی سلیس برگردانده شد، همراه اثر تحقیقی دیگری تألیف شادروان احمد فرامرزی

✽ - این بررسی با استفاده از اعتبارات تحقیقاتی دانشگاه تهران موضوع طرح تحقیقاتی بناهای کلان سنگی، مصوبه شورای تحقیقات علمی دانشگاه تهران انجام گرفته است.

تحت عنوان «جزیره خارک» در تیرماه ۱۳۴۷ به طبع رسید و در دسترس عموم قرار گرفت.

پروفسور گیرشمن در جزوه «جزیره خارک» در تعریف از آثار باستانی جزیره، طی جمله صریح و بی قید و شرطی چنین مینویسد: «آثار مربوط به پیش از دوران رسیدن یونانیها به آنجا وجود ندارد»^۱

در باره نظر پروفسور گیرشمن که عقیده دارد: آثار مربوط به پیش از دوران یونانیها در جزیره خارک وجود ندارد. همچنین راجع به تأثیر این نظر که از طرف کلیه سازمانهای مربوط بعنوان حجت و یک سند قطعی تلقی شده و باستاندانان در طی دهسال اخیر در گونیهای چشمگیری در وضع جزیره پدید آورده اند، فعلاً چیزی نمی نویسیم. بلکه هدف از نوشتن این سطور معرفی قسمتی از آثار باستانی جزیره خارک است که متعلق بادوار پیش از میلاد بوده و جلب توجه بلزوم حفظ و حراست از آنها و سایر آثاری است که در مقالات بعدی معرفی خواهد شد. لذا در این نوشته، فقط در زیر بطور نمونه به درج عکسهائی از شش بت سنگی و دو گور باستانی که در گوشه ای از جزیره، یعنی در محدوده ای شمالاً به کنار شهید، شرقاً به جاده مهمانسرا - باشگاه گلف، جنوباً به جاده مهمانسرا - میر محمد و قبر ابوبکر و غرباً به ارتفاعات مرکزی جزیره، پراکنده میباشند، اکتفا میکنیم. همچنین بمنظور مقایسه و قضاوت درست درباره این آثار، در کنار هر یک از آنها به چاپ عکسها و گرافیکهائی از بتها، بردیست آهوا یا

۱- آنجا مقصود جزیره خارک است.

۲- *Il n' existe pas de vestiges des époques antérieurs à l'arrivée des Grecs sur cette ile.* (صفحه ۵ اصل و صفحه ۶۱ ترجمه آن بفارسی)

۳- بردیست که به فرانسه آنرا *Stele* میگویند از دو کلمه فارسی برد بمعنی سنگ و ایست از فعل ایستادن ترکیب یافته است. کلمه برد، گاه بصورت پرد نیز تلفظ می شود و در بسیاری از شهرستانهای جنوبی و غربی ایران هنوز بحالت تنها و یا همراه با

تصاویر مشابهی که بر روی بناهای کلان سنگی^۴ و لوحه‌های گلی و سنگی در نقاط مختلف جهان بدست آمده و یا گورهایی که کشف شده، مبادرت مینمائیم. ولی توجیه علمی آنها را به وقت و جای دیگر موکول میسازیم.

این بت‌ها و گورها که تاریخ پیدایش قرائن آنها در عالم به چندین هزار سال پیش از میلاد مربوط میگردد، نمودار تمدن‌ها و فرهنگ‌های درخشانی میباشند که از غربی‌ترین نقاط اروپا تا هند و راج داشته و بی‌گمان سرزمین ایران یکی از مراکز مهم آن بوده است. متأسفانه بسیاری از بت‌ها و گورهای باستانی ایران بر اثر عوامل طبیعی، بی‌توجهی و شاید تعصبات مذهبی از بین رفته و چند نمونه‌ای از آنها که در جزیره دورافتاده خارک باقی مانده، اکنون با پیشرفت تمدن جدید در شرف نابودی میباشند.

۲- بت‌ها و گورهای باستانی

بت‌ها و گورهای باستانی که ساختمان و اشکال گوناگون آنها تابع اصول دینی و اعتقادات مذهبی است، در عرف باستان‌شناسی و علم ادیان پیش از تاریخ، بر حسب زمان و مکان بوجود آمدن آنها، دارای نامهای مخصوصی هستند که بحث درباره آنها از حوصله این مختصر خارج میباشد. اما شکل ظاهری هر یک از آنها نمایشگر معتقدات مذهبی‌ای هستند که از مبانی دینی سرچشمه گرفته‌اند. از طرفی چون بسیاری از ادیان و مذاهب کهن عالم بطور مستقیم و غیر مستقیم در همدیگر تأثیر داشته‌اند، لذا شباهت‌های کمابیش آشکاری در بین برخی مظاهر، نشانه‌ها و آثار آنها دیده میشود. بقسمی

کلمات دیگر بکار میرود. از جمله نامهای خاص اماکنی که با کلمه برد یا پرد ساخته شده میتوان از بردستان در یزد و بو شهر، برد سیریا برد شیر در فریدن، برد اسپند در بهبهان و شیراز، برد آسیا در فریدن، قلعه بردی در مجد سلیمان، همچنین پردآباد در رضائیه، پردنگون در نوشهر و غیره نام برد.

Monuments mégalithiques ۴ -

که بطور مثال شاید بتوان اشکال الهه مادر، الهه مردگان، الهه باروری و بعضی از بت‌ها را صور تحول یافته از یک پندار بنیادی تصور کرد و آنها را بایکدیگر مقایسه نمود.

در کار مقایسه مظاهر، نشانه‌ها و آثار ادیان باهم، آنچه بیشتر مورد توجه است جنبه‌های معنوی و تأثیر معتقدات مذهبی در هیئت ظاهری آنها می‌باشد، نه ابعاد و بزرگی و کوچکی آنها.

بت‌های سنگی موجود در جزیره خارک که در اصل به حالت بت‌یا بردیست بوده‌اند، دارای ابعاد و اشکال متفاوت می‌باشند. گویانکه بعضی از آنها در ادوار بعد بوسیله پیروان ادیان دیگر مورد تعرض قرار گرفته و از روی تعصبات مذهبی یا جهل و ناآشنائی، آنها را شکسته و خرد کرده‌اند یا از سنگ آنها به صورت سنگ نشانه قبر استفاده نموده‌اند. همچنان که امروز بر روی عده‌ای از آنها خطوطی مشاهده می‌شود که بعداً کنده شده و حاکی از نام و یا تاریخ وفات صاحب قبری می‌باشد. این خطوط تاحدی شکل اولیه بت‌ها را تغییر داده‌اند.

بکار بردن سنگ بت بجای سنگ نشانه قبر اگرچه اغلب باشکستن و خرابی بت‌ها همراه بوده، ولی پس از آنکه بتی به صورت سنگ قبر درآمده، به احترام مرده در بسیاری از موارد از آسیب و تعرض افراد مصون گردیده و شاید بهمین دلیل تا کنون هنوز چندتائی از آنها باقی مانده است. بطوریکه کلیه بت‌هایی که در زیرسختن از آنها به میان خواهد آمد در گورستان کهنه اهل تسنن جزیره خارک قرار دارند و از آنها بعنوان سنگ نشانه قبر استفاده شده است.

حال بمنظور آشنائی بیشتر با ساختمان و اشکال گوناگون بت‌های باستانی که به هیئت آدمی می‌باشند، بی‌مناسب نیست بطور اختصار چند

۵ - Déesse Mère که بلاتین آنرا Dea - Mater می‌گویند.

۶ - Déesse des morts یا نگهبان مردگان « Gardienne des morts »

کلمه‌ای راجع به شکل ظاهری بت‌ها نوشته آید. شکل ظاهری بت‌ها با آنکه بسیار مختلف و متفاوت میباشند، ولی میتوان آنها را به دو نوع اصلی تقسیم کرد:

۱- بت‌هایی که تنها قسمتی از سرو صورت یا تمامی سرو گردن خدا یا الهای رامجسم میسازند.

۲- بت‌هایی که سرو گردن و قسمتی یا تمامی بدن خدا یا الهای را نشان میدهند این نوع بت‌ها بنوبه خود بر چند قسم و اغلب به اشکال زیر میباشند:

الف - بت‌هایی که سروشانه‌های آنها بهم چسبیده است (شکل ۸ شماره های ۲، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۱۳، ۱۵ و اشکال ۱۹ و ۱۸)

ب - بت‌هاییکه سروشانه‌های آنها از هم جدا بوده و شانه‌ها به سه حالت برجسته (شکل ۸ شماره ۲۲)، افقی (شکل ۸ شماره ۲۱) و یا افتاده (شکل ۱) میباشند.

ج - بت‌هاییکه سرو گردن آنها چندان نمایان نیست (شکل ۸ شماره ۱۶ و شکل ۹ شماره های ۳۹، ۴۰ و ۴۳) و در برخی از اقسام آنها در محل برجستگی سرو گردن، بر روی بدن فرورفتگی‌ای دیده میشود (شکل ۹ شماره های ۴۱، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۸، ۴۹ و ۵۰).

د - بت‌هایی که اصولاً دست و پا ندارند (شکل ۸ شماره ۲۳).

ه - بت‌هایی که دارای دست و پا میباشند. طرز قرار گرفتن دستها و پاها در این قسم از بت‌ها بسیار متغیر است. بدین معنی که در بعضی از آنها دستها در جلو یا در دو طرف بدن آویزان هستند (شکل ۸ شماره ۱۳ و شکل ۳۲) و یا در دو طرف بدن در امتداد شانه‌ها به وضعی راست و گسترده میباشند (شکل ۲). در پاره‌ای از بت‌ها دستها به حالت افقی بر روی شکم گذاشته شده‌اند (اشکال ۶ و ۷) و در برخی دیگر به طرز تاشده بر روی پستانها (شکل ۵) و یا بطور متقاطع بر روی سینه قرار گرفته‌اند. شماره دست‌های متقاطع گاه بیش از دو تا بوده و تعداد آنها به چندین جفت میرسند (شکل ۸ شماره ۲۱ و ۲۲).

وضع پاها نیز به حالات کشیده، خمیده و یا تاشده دیده میشود.^۷

در ساختمان بسیاری از بتها، بر طبق معتقدات مذهبی، پاره‌ای از اعضا و جوارح بت بطور کلی حذف گردیده و یا برعکس به صورت مبالغه آمیزی نشان داده شده است. مثلاً در صور گوناگون الهه مردگان اصولاً اثری از دهان الهه مشاهده نمیشود (کلیه شماره‌های اشکال ۸ و ۹). زیرا الهه مردگان هرگز سخنی نمی‌گفته است. در حالیکه در تجسم الهه مادر یا الهه فراوانی و باروری پستانهای الهه به وضع آشکاری خود نمائی و جلوه مینمایند (اشکال ۲۰۱). همچنین نسبت به تجسم پوشاک و زینت آلات بتها، بر حسب اعتقادات دینی، گساره به مسامحه بر گزار شده و گاه اشیائی بطور عمد به شکل چشمگیری به نمایش گذاشته شده‌اند. همچنان که اکثر بت‌ها دارای پوشش بخصوصی نیستند، در صورتیکه بر گردن بسیاری از الهه‌های مادر و مردگان گردن‌بندی برجسته (اشکال ۱ و ۳) و یا بر روی سینه بعضی از آنها زناری دیده میشود که باستان‌شناسان و علماء ادیان پیش از تاریخ آنرا «کراوات» مینامند (اشکال ۶، ۷ و ۱۸).

یانیک رولاندو رئیس جمعیت دانشخواهان و موزه باستانشناسی مریبهان^۸ در برتانی فرانسه، در کتاب موسوم به «پیش از تاریخ مریبهان»^۹ با توجه به اشکال مختلف الهه مادر یا الهه مردگان و با معرفی نمونه‌هایی از آن در بناهای کلان سنگی برتانی، شبه جزیره ایبری و غیره، تقسیم‌بندی طبقه‌بندی‌ای از صور متفاوت این الهه کرده و تطور شکل آنرا در دوازده ردیف نشان داده‌است که ما از نظر تطبیق و مقایسه با صورت‌های جزیره‌خارک عیناً آنرا چاپ میکنیم

۷ - علاوه بر حالات مشروحه در متن، حالات دیگری نیز در وضع دستها و پاهای بتها وجود دارد که بخاطر احتراز از تطویل کلام از ذکر آنها در اینجا خود داری می‌گردد.

Yannik Rollando président de la Société polymatique —۸
du Morbihan, conservateur du musée archéologique.

La préhistoire du Morbihan - Vannes, 1971. —۹

(اشکال ۸ و ۹). همچنین عکس بت‌ها، بردیست‌ها و تصاویر مشابهی را که در دوازده ردیف مذکور نیامده و در کتب دیگر به طبع رسیده با ذکر مأخذ در زیر هر یک از آنها نقل مینمائیم و قضاوت در این باره را بعهده خوانندگان و پژوهندگان محترم وا میگذاریم.

۳- معرفی قسمتی از آثار و بت‌های سنگی و گورهای باستانی جزیره خارک در این قسمت شش بت سنگی و دو گور باستانی که در جزیره خارک واقع میباشند، بطور مختصر شرح داده میشود:

کتابخانه مدرسه فیضیه قم

یک - بت سنگی چشم و بینی دار دو رو با چشمان درشت و درخشنده

چشمان این بت بوسیله دوسوراخ در سنگ نمایش داده شده (اشکال ۱۰ و ۱۱) و بر فرق آن دوشیار عمود بر هم نقر گردیده است (اشکال ۱۲ و ۱۳). شبیه بت مزبور را بدو حالت متفاوت در شکل ۸ شماره ۱ و شکل ۹ شماره ۲۴ میتوان یافت که اصول آنها در شهر باستانی تروآ^{۱۰} که خرابه‌های آن در حوالی حصارلیک یا حصارلیق کنونی در آسیای صغیر میباشد بدست آمده است. همچنین در تپه گاورا^{۱۱} در نزدیکی موصل در عراق تعداد فراوانی از این نوع بت از جنس سنگ و گل کشف شده (اشکال ۱۴ و ۱۵) که بت موجود در جزیره خارک بیشتر بابت‌های شماره ۵ و ۷ شکل ۱۴ تطبیق مینماید.

دو - بت سنگی قوسی شکل یک رو با سر و شانیهائی بهم چسبیده

بر روی این بت خطی هلالی موهای بلند سربت را از سایر اعضای او جدا ساخته و بدور صورت و بدو طرف بدن ریخته است. در حالیکه یک نوار برجسته مستطیل شکل در وسط که از بالای سربت شروع گردیده و تا پائین ادامه دارد و بر روی آن خطوط موازی جناقی ای حاک شده، هیکل بت را بدونیم

۱۰ - Troie

۱۱ - Tepe Gawra

کرده است (اشکال ۱۶ و ۱۷). شاید نوار برجسته مذکور نموداری از مجموع بینی و زنار «کراوات» بت باشد.

شبیۀ این بت را از لحاظ حالت قوسی شکلی که دارد و موهای سر آن بدور صورت و دو طرف بدن ریخته است در شکل ۸ در شماره های ۴، ۲، ۵، ۶، ۷، ۸، ۱۵ و ۱۹ میتوان یافت. در صورتیکه صور نسبتاً کامل آنرا باید در اشکال ۱۸ و ۱۹ پیدا کرد. اما از نظر توجیۀ نوار برجسته با خطوط موازی جناقی باید صور مختلف آنرا در شکل ۹ در شماره های ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۴۰ و ۴۱ جستجو نمود. همچنین عین همین نوار را با خطوط موازی جناقی بر روی سینه و شکم الهه تورنگ تپه (شکل ۲) یافت. از طرفی در تل بیلا ۱۲ در نزدیکی موصل بتی بدست آمده که دارای دستهای متعدد میباشد و بر پشت آن یک نوار برجسته با خطوط متقاطع بحالت ضربدر (X) دیده میشود (اشکال ۲۰ و ۲۱). این گونه نوارهای برجسته و گاه تنها خطی فرو رفته (شکل ۱) بر رویا پشت بتها، مارا با سبک دیگری در ساختمان بت های شرق آشنا میسازد.

در دوره اسلام از سنگ بت مذکور در فوق بجای سنگ نشانه قبر استفاده کرده اند و بر روی آن تاریخ وفات مرده را که ۱۵ رمضان بوده در سنگ کنده اند (شکل ۱۶). در حالیکه بر سطح پشت بت که صاف و هموار بوده نام صاحب قبر را با عنوان «هذا تربة المنتقل الی الله...» تراشیده اند (شکل ۲۲).

سه - بت سنگی قوسی شکل يك رو با سر و شانه های بهم چسبیده

این بت درست شبیۀ بت شماره دو است با این اختلاف که از آن کوچکتر میباشد و بجای يك خط هلالی که موهای بلند سر بت را از سایر اعضا جدا میسازد و بدور صورت و دو طرف بدن او میریزد، دو خط هلالی موازی وجود دارد (شکل ۲۳). صورت این بت با صور بت های شکل ۸ شماره های ۶، ۷، ۱۴، ۱۵ و ۱۹ بیشتر و بهتر تطبیق مینماید.

چهار - بت سنگی یک رو با شانتهای برجسته

سروشانه‌های این بت از هم جدا هستند و شانتهای آن همانطور که در اشکال ۲۴ و ۲۵ مشاهده میشود حالت برجسته دارند. شبیه کامل این بت را در شکل ۸ شماره ۲۳ میتوان یافت، درحالیکه انواع دیگری از آن بتعداد فراوان در خاورمیانه بدست آمده است که از آن جمله میتوان بت سنگی شانه برجسته بیلا را نام برد (شکل ۲۶). اما آنچه در بت موجود در جزیره خارک شایان توجه است: وجود دودست بحالت تاشده افقی میباشد که بر روی سینه و شکم بت گذاشته شده و به صورت محدود در شکل ۲۵ دیده میشود. وضع قرار گرفتن دستهای این بت درست مثل وضع دستهای بت سنگی دیگری در بیلا میباشد (شکل ۲۷) و بر پشت آن ظاهراً هیچ اثر قابل ذکری نمایان نیست.

پنج - بت سنگی دورو با شانتهای افقی

سروشانه‌های این بت از هم جدا هستند و شانتهای آن بقسمتی که در اشکال ۲۸، ۲۹ و ۳۰ ملاحظه میشود حالت افقی دارند. شبیه این بت در شکل ۸ شماره ۱۶ و شکل ۹ شماره‌های ۳۹، ۴۰ و ۴۳ و بخصوص در شماره ۴۷ مشاهده میشود، درحالیکه شبیه کامل آن در کاوشهای بیلا بدست آمده است (شکل ۳۱).

در وسط سینه بت مزبور سوراخ بزرگی دیده میشود که تا آنجا که نگارنده اطلاع دارد نظیر آن در بتها و نقوش دیواری الهه‌های اروپائی وجود ندارد. در صورتیکه نظایر آن در بت‌های شرقی فراوان است. مانند بت سنگی تپه یحیی در جنوب کرمان که به دوران نوسنگی مربوط می‌باشد (شکل ۳۲).

شش - بت سنگی دو رو بدون سروگردن

این بت با آنکه دارای شانتهای افقی است، اصولاً سروگردن ندارد و در

محل برجستگی سرو کردن آن فرورفتگی ای قائم الزاویه بادوبرش عمودی وافقی بر روی بدن آن دیده میشود (شکل ۳۳).

یانیکرولاندو در شکل ۹ شماره های ۴۱، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱ و ۵۲ تصور گوناگون صور این نوع بت و نقش های دیواری آنرا بطور روشن نشان داده است. اما بت مزبور با صور شماره های ۴۶ و ۵۰ آن بیشتر و بهتر تطبیق مینماید.

هفت - گور باستانی شاه نشین دار. این گور در سنگ کنده شده و عمق آن بر اثر آسیب‌هایی که بر دیواره های گور وارد آمده و در نتیجه بعضی جاها شکسته و خراب گردیده، در نقاط مختلف فرق میکند. در حالیکه کف آن صاف و هموار میباشد. گور مزبور از دو قسمت تشکیل یافته که عبارت است از یک گور مستطیل شکل و یک شاه نشین تقریباً نیم دایره که به گور اصلی چسبیده و با آن در یک سطح قرار دارد (اشکال ۳۴ و ۳۵). نظیر این گور در ویرانه های شهر معروف «ژریکو»^{۱۳} کشف گردیده و طبق برآورد باستان-شناسان گور اخیر الذکر به دوره دوم دوران نوسنگی در فلسطین یعنی در حدود ۶۰۰۰ سال قبل از میلاد مریوطه میباشد (شکل ۳۶).

هشت - گور یا صدفه سنگی چند ضلعی. این بنا که احتمالاً جهت قرار دادن نعش یا اشیاء مذهبی بر روی سنگ وسط آن ساخته شده، دارای شکل ساختمانی خاصی است که توجه آن محتاج بررسی بیشتری میباشد (اشکال ۳۷، ۳۸ و ۳۹). اما در کاوش های تپه گاورا در نزدیکی موصل، در محلی که باستانشناسان آنرا معبد تپه گاورا میدانند، همچنین در حفاریات یکی از تپه های قریه سه گابی^{۱۴} در اطاقی که تمام زمین و دیوارهای آن بر اثر حرارت

۱۳ - Jéricho - شهر باستانی است در منتهی الیه شمال بحرالمیت که قدمت تاریخی آن بر حسب آزمایش های کاربن ۱۴ به بیش از ۸۰۰۰ سال پیش از میلاد میرسد.
۱۴ - قریه سه گابی در حوالی کنگاور و از توابع فرمانداری کل همدان میباشد که آثار باستانی آن بعلاوه جاورت با آثار باستانی کودین تپه معمولا بنام آثار سه گابی - کودین تپه نامیده میشوند.

آتش سوخته و شاید آتشگاه عبادتگاهی بوده است، دو صفه ۱۰ گلی از زیر خاک بیرون آمده که شکل ساختمانسی آنها تا حد زیادی بصفه سنگی جزیره خارک شباهت دارد. (اشکال ۴۰ و ۴۱) حال اگر سه صفه بالا را با هم یکی بدانیم، شاید بتوان تصور کرد که این صفه‌ها محل مقدسی مثل محراب جهت نیایش و یا قرار دادن اشیاء متبرک برای پرستش بوده‌اند.

علاوه بر بت‌ها و گورهای باستانی مذکور در فوق بت‌ها، گورها، حفره‌ها و نقوش مذهبی (۹) کهن دیگری در جزیره خارک در محدوده نامبرده در ابتدای مقاله وجود دارد که بحث درباره هر یک از آنها از حوصله این مقال خارج می‌باشد و باید آنها را در فرصت مناسب دیگری بررسی و تشریح کرد. در خاتمه باید متذکر گردید که غرض از تهیه این مقاله بهیچوجه افاده مطلب علمی تازه و یا آموزش موضوعی جدید در باستانشناسی نبوده و اگر به شرح و توجیه مختصری درباره انواع بت‌ها، گورها و صفه‌ها پرداخته، فقط و فقط از نظر آشنائی ذهن خوانندگان با وضع و شکل بت‌ها، گورها و صفه‌های مشابه در جهان بوده است تا خوانندگان محترم بتوانند با دقت بیشتری راجع به هر یک از آنها قضاوت نمایند. همچنین اولیای امور و مسئولان مربوط تنها بقضاوت‌های پروفیسور گیرشمن که نوشته: «آثار مربوط به پیش از دوران رسیدن یونانی‌ها با آنجا وجود ندارد.» قناعت نکرده و پس از بررسی کامل در صورتیکه آثار مورد بحث جزیره خارک را حقیقی و واقعی تشخیص دادند، لااقل نسبت بحفظ و حراست آنها اقدام فوری بعمل آورده، آنها را از زیر بار سنگین چرخهای بزرگ کامیونها و سایر ماشین آلات مخرب که از آنجا عبور میکنند نجات دهند.

۱۵ - مقصود از صفه در اینجا سکو برجسته‌ای است که بزبان لاتین آنرا Podium می‌گویند.

شکل ۱- الهه مادر با شانه‌های افتاده ،
پستانهای برآمده و گردن‌بندی برجسته با
آویزی درشت در وسط . بر روی سینه و
شکم این الهه خطی فرورفته از بالا بیابین
مشاهده میشود .

(از تل باکون در فارس - نقل از کتاب

(Tall-i-Bakun

« هزاره سوم پیش از میلاد»

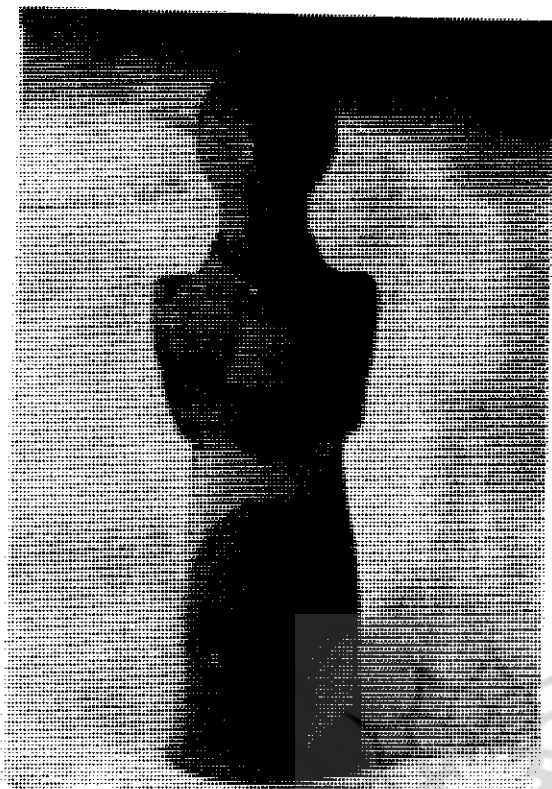
شکل ۲- الهه مادر با دستبانی
راست و گسترده در دو طرف
بدن و درامتداد شانه‌ها و
پستانهایی بزرگ و برآمده.
بر روی سینه و شکم این الهه
نواری با خطوط موازی چنانچه
از بالا بیابین دیده میشود.

(از تورنگ تپه گرگان - نقل

از کتاب

(Excavations at
Tureng Tepe

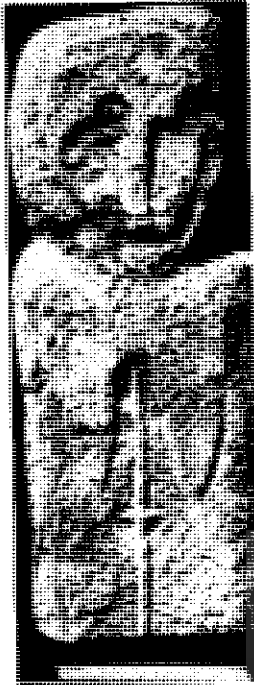
« هزاره سوم پیش از میلاد»

شکل ۳- الهه مادر ، مجسمه سفالی با
دست‌های بعالت افقی بر روی شکم و
گردن بندی برجسته
(از لرستان - موزه ایران باستان)
«نیمه دوم هزاره اول پیش از میلاد»

شکل ۴- الهه مادر ، مجسمه سفالی با
دست‌های بعالت افقی بر روی شکم
(ازکلورز گیلان - موزه ایران باستان)
«نیمه دوم هزاره اول پیش از میلاد»

شکل ۵- الهه مادر با دستپائسی
نا شده بر روی پستانها
(از تورنگ تپه گرگان - نقل از کتاب
(Excavation at Tureng Tepe
«هزاره چهارم پیش از میلاد»

شکل ۶- الهه مادر با پستانهای
بزرگ آویزان و زناری بشکل صلیب
که از وسط سینه تا پائین شکم
امتداد دارد .
(از ریسقه «Risqeh» در جنوب شرقی
اردن
نقل از مجله Expedition)
« هزاره دوم پیش از میلاد »

شکل ۷- الهه مادر با پستانهای بزرگ
آویزان و زناری بشکل صلیب که از
بالای سینه تا پائین شکم امتداد دارد.
(از ریسقه «Risqeh» در کشور
اردن - نقل از مجله Expedition)
« هزاره دوم پیش از میلاد »

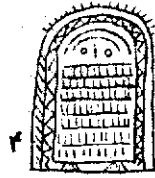
Trois I

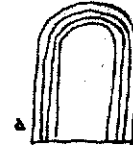
Is Esperance

Table des Marchands

Peñe - Tu

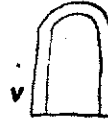

Gavrinnis 24

I

La Balanera

Pen Hap 1

II

Masse de Lhot

Ile Longue 3

III

Caral

Gavrinnis 25

IV

Trois

Rovouda

Solo

Monatye

Pierres Plates I

V

Hissarlik II

Alcebaqa

Pen Hap 2

Luffang 3

VI

Chypre

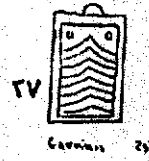
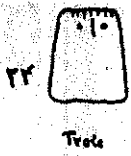
Idanba a Nova

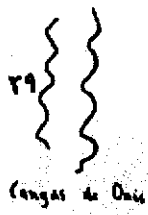
Ile Longue 4

VII

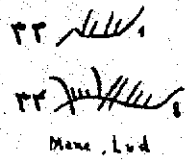
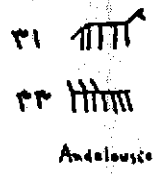
شکل ۸- اشکال نمونگون الهامادر در اروپا و آسیای صغیر در هزاره های چهارم ، سوم و دوم پیش از میلاد (نقل از کتاب La prehistoire du Morbihan)

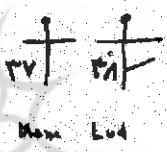
VIII

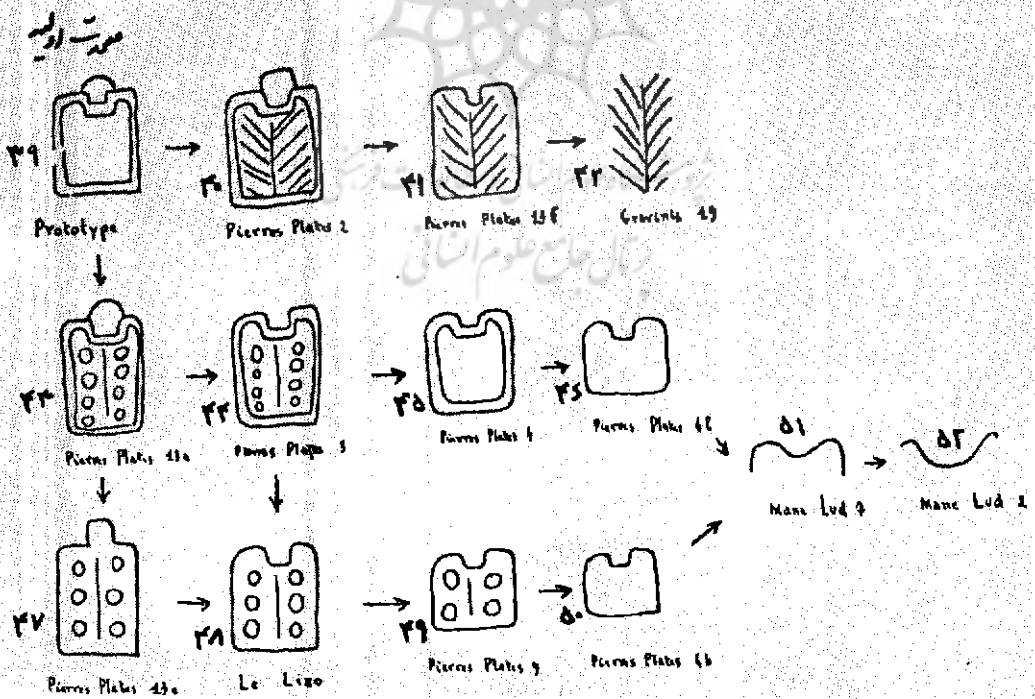
IX

X

XI

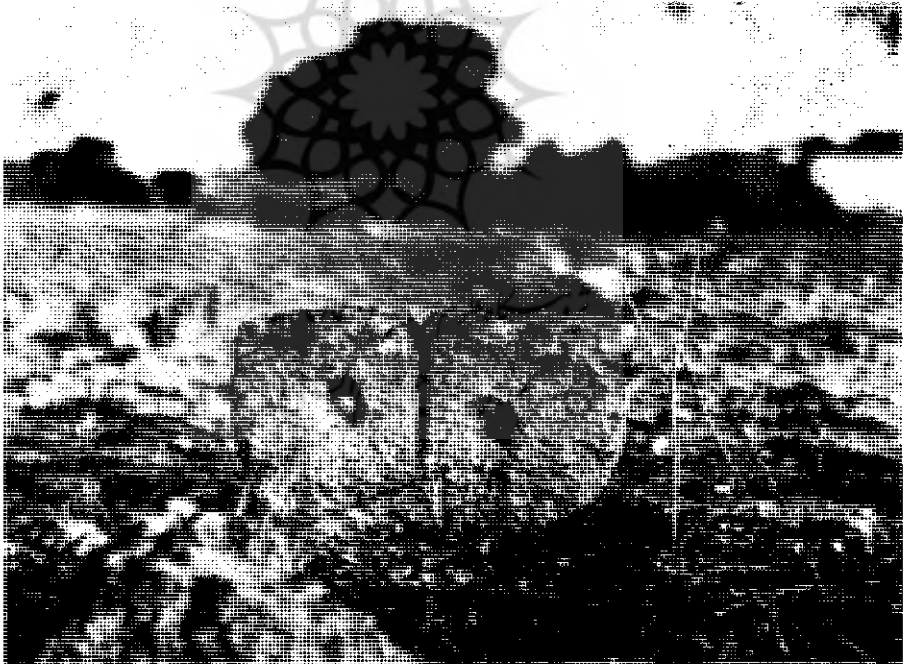

شکل ۹- اشکال گوناگون الهه مادر در اروپا و آسیای صغیر در هزاره‌های چهارم، سوم و دوم پیش از میلاد (نقل از کتاب La prehistoire du Morbihan)

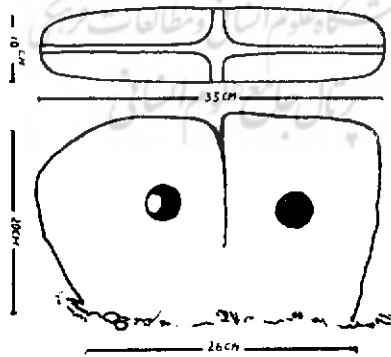
شکل ۱۰ - رویت سنگی چشم و بینی دار با چشمان درشت و درخشانده
(از جزیره خارک - عکس از نگارنده)

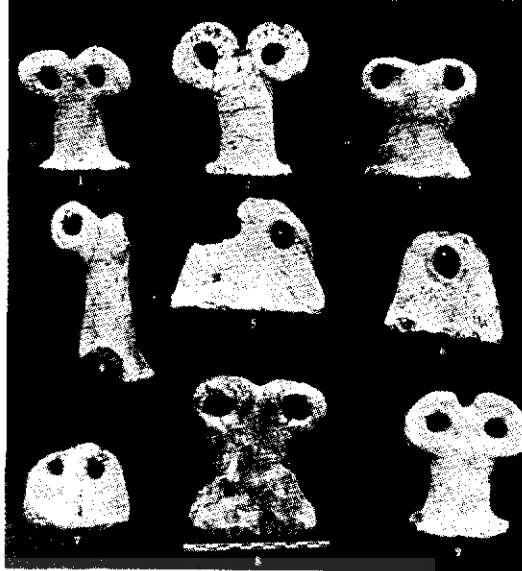
شکل ۱۱ - رو دیگر بت سنگی چشم و بینی دار با چشمان درشت و درخشانده
(از جزیره خارک - عکس از نگارنده)

شکل ۱۲- بت سنگی چشم و بینی دار که بر فرق آن دو
شیار عمود بر هم نقر گردیده.
(از جزیره خارک - عکس از نگارنده)

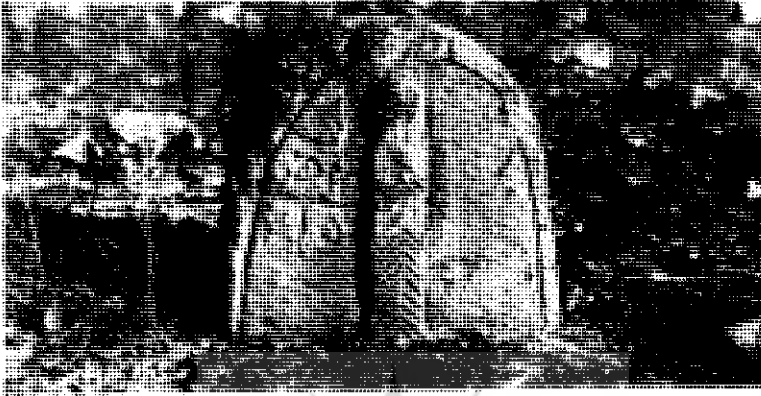
شکل ۱۳- گرافیک بت سنگی
چشم و بینی دار بالا

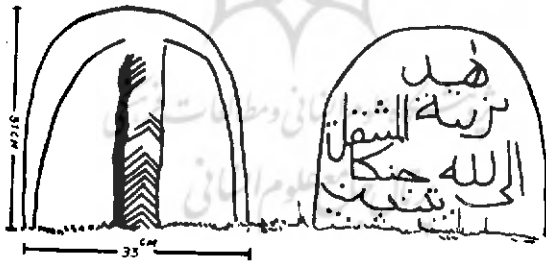
شکل ۱۴ - چند نمونه از بت‌های گلی چشم
و بینی‌دار با فرورفتگی در وسط سر آنها
(از تپه‌گاو را در نزدیکی موصل - نقل از کتاب
(Excavations at Tepe Gawra

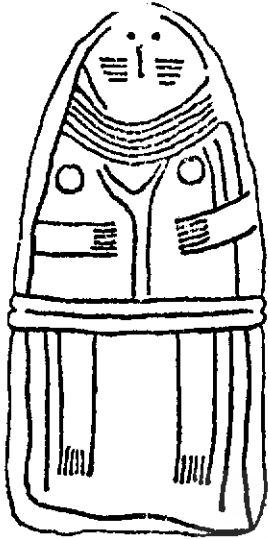
شکل ۱۵ - دو رو بت‌سنگی چشم و بینی‌دار
با فرورفتگی در وسط سر آن
(از تپه‌گاورا در نزدیکی موصل - نقل از کتاب
(Excavations at Tepe Gawra

شکل ۱۶- رویت سنگی قوسی شکل با يك خط هلالی و يك نوار برجسته مستطیل شکل با خطوط جناقی
(از جزیره خارک - عکس از نگارنده)

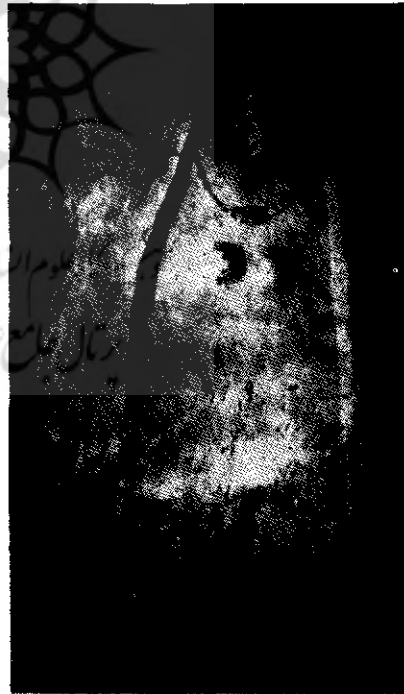

شکل ۱۷ - گرافیک پشت و رویت سنگی قوسی شکل بالا

شکل ۱۸ - الهه مادر یا الهه مردگان بشام سنگ‌افراشت
 منقوش سرن «Statue - Menhir de Sernin» با موهای
 سرپدور صورت و دو طرف بدن ، دست‌های افقی بر روی
 شکم ، پستانها و زناری نمایان و پاها بحالت کشیده .
 (از شهرستان آویرن «Aveyron» در کشور فرانسه -
 نقل از کتاب Dolmens et Menhirs
 «هزاره دوم پیش از میلاد»

شکل ۱۹ - الهه مادر یا الهه مردگان
 با موهای سر بدور صورت و دو طرف بدن
 و پستانها و گردن بندی برجسته .
 (از آرامگاهی دخمه‌ای واقع در شامپانی در
 ناحیه مارن «Marne» در کشور فرانسه
 نقل از کتاب 40 000 ans d'art
 « هزاره دوم پیش از میلاد »

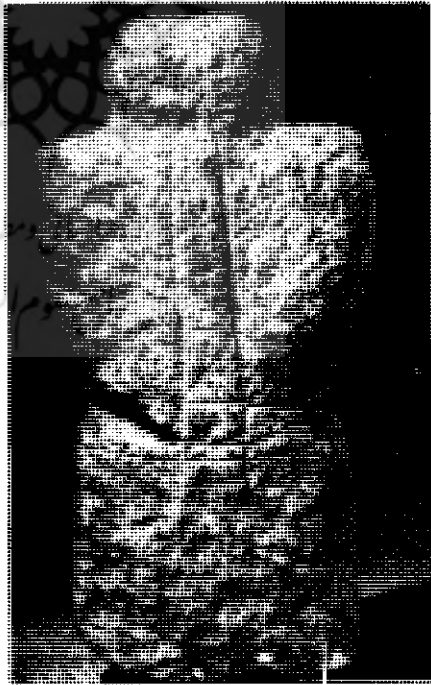

شکل ۴۰- روبرو سنگی با دستهای متعدد
تا شده بر روی سینه
(از تل بیلا در نزدیکی موصل - نقل از مجله
Expedition)

« هزاره دوم پیش از میلاد »

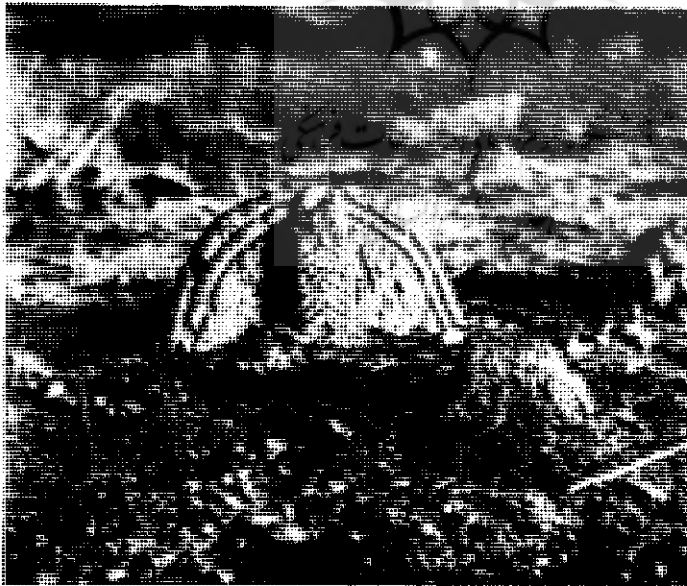
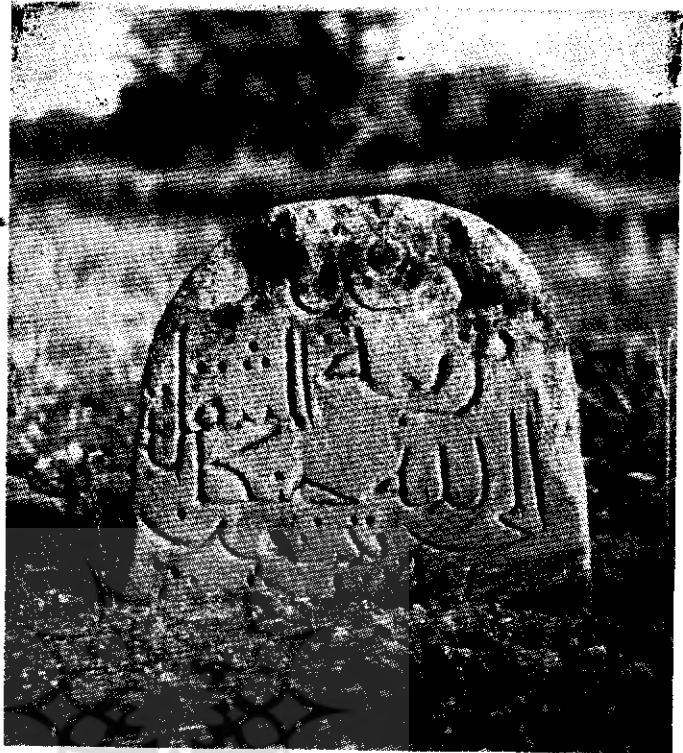
کتابخانه ملی ایران

شکل ۲۱- پشت بت سنگی بالا با یک نوار
برجسته با خطوط متقاطع ضرب در
(نقل از مجله Expedition)

کتابخانه ملی ایران

شکل ۲۲- پشت بت سنگی
قوسی شکل با سروشانه‌های
بهم چسبیده .
(از جزیره خارک-عکس از نگارنده)

شکل ۲۳- روبرو سنگی
قوسی شکل با دو خط هلالی
و یک نوار برجسته مستطیل
شکل با خطوط جناقی
(از جزیره خارک-عکس از نگارنده)

شکل ۲۴- روبت سنگی با
شانه‌های برجسته .
(از جزیره خارک-عکس از نگارنده)

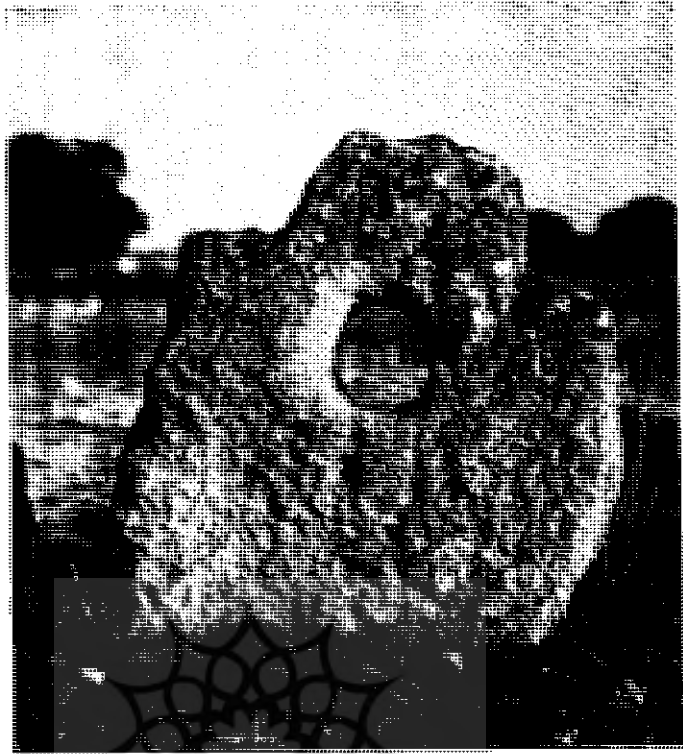
شکل ۲۵- نمائی دیگر از
روبت بالا با دستپائی
بجالت افقی بر روی شکم
(از جزیره خارک-عکس از نگارنده)

شکل ۲۶- بت سنگی با
شانه های برجسته
(از تل بیلا در نزدیکی موصل
نقل از مجله Expedition)
« هزاره دوم پیش از میلاد »

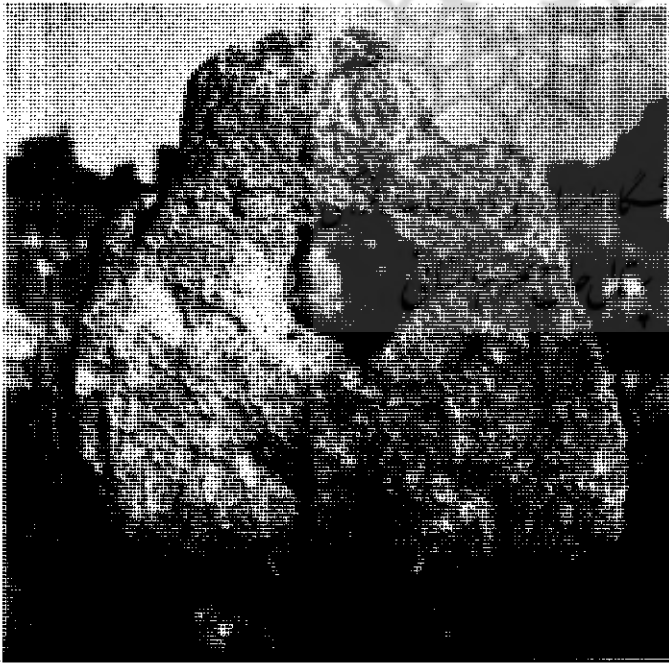

شکل ۲۷- بت سنگی با
دو دست به حالت تا شده و
افقی بر روی سینه و شکم .
(از تل بیلا در نزدیکی موصل
نقل از مجله Expedition)
« هزاره دوم پیش از میلاد »

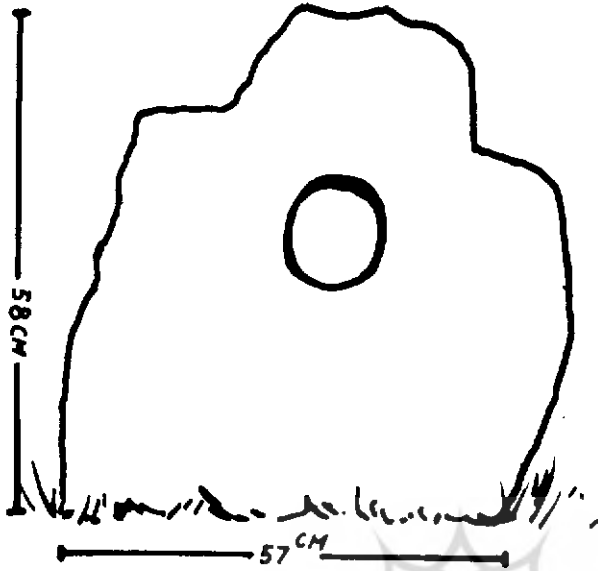
شکل ۲۸- رو بت سنگی با
شانه‌های افقی و سوراخی
در وسط سینه .

(از جزیره خارک-عکس از نگارنده)

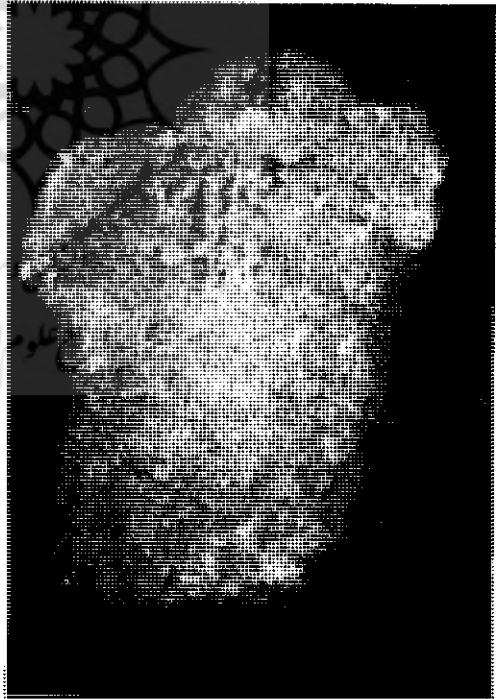

شکل ۲۹- رو دیگر بت
سنگی با شانه های افقی و
سوراخی در وسط سینه .

(از جزیره خارک-عکس از نگارنده)

شکل ۳۰- گرافیک بت سنگی با
شانه‌های افقی و سوراخی در وسط سینه

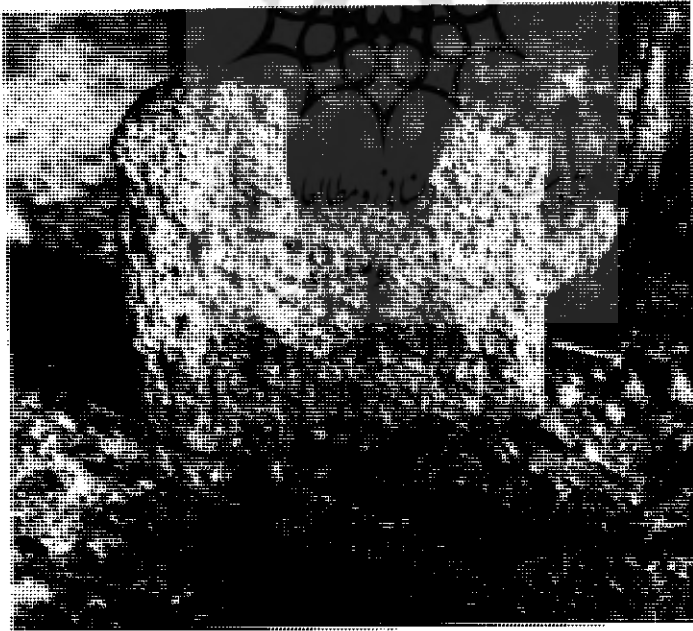
شکل ۳۱- بت سنگی با شانه‌های افقی
(از تل بیلا در نزدیکی موصل - نقل از
مجله Expedition)

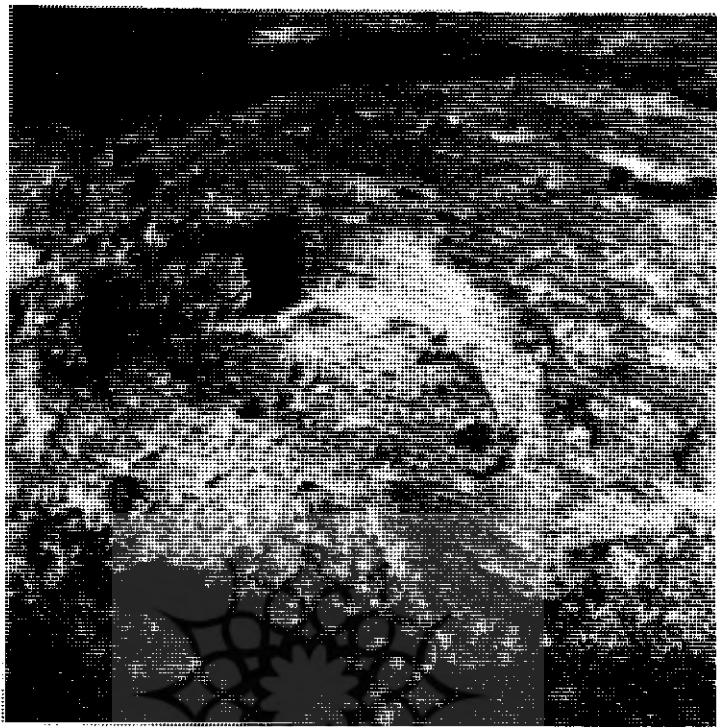
شکل ۳۲- آئینه مادر با دست‌هایی آویزان
در دو طرف بدن و سوراخهایی در محل
چشمها و دهان و در وسط سینه .
(از تپه یحیی کرمان - نقل از کتاب
(Excavation at Tepe Yahya
«دوره نوسنگی»

شکل ۳۳- بت سنگی بدون
سر و گردن که در محل سر
و گردن فرو رفتگی در بدن
دیدم میشود

(از جن بره‌خارک عکس از نگارنده)

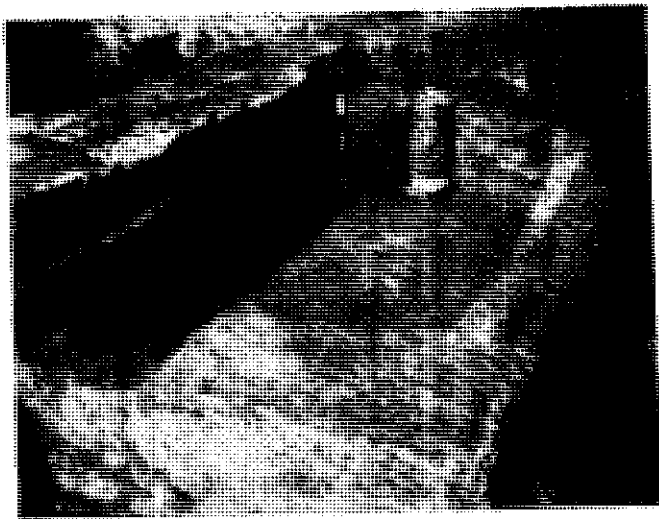

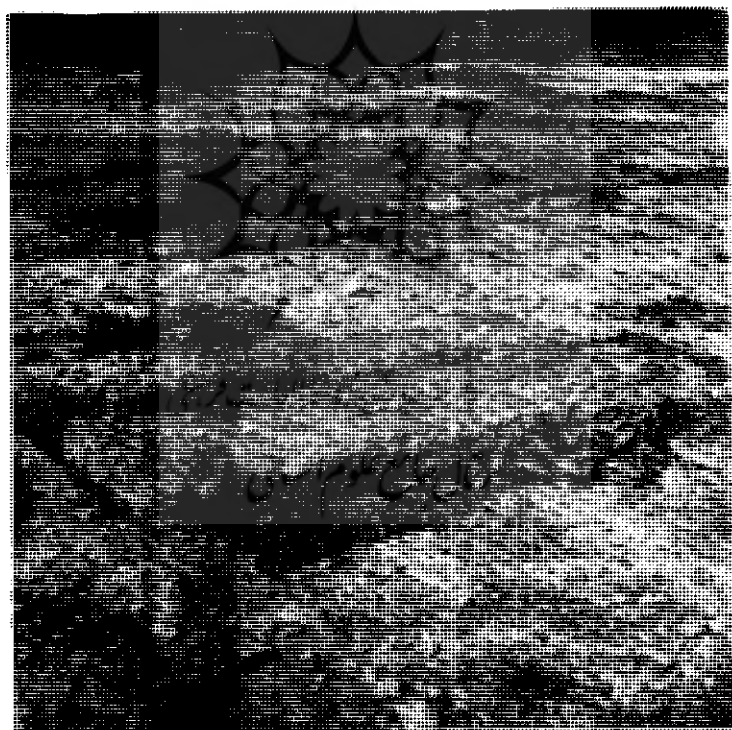
شکل ۳۴ - گور باستانی شاه نشین دار
(از جزیره خارک - عکس از نگارنده)

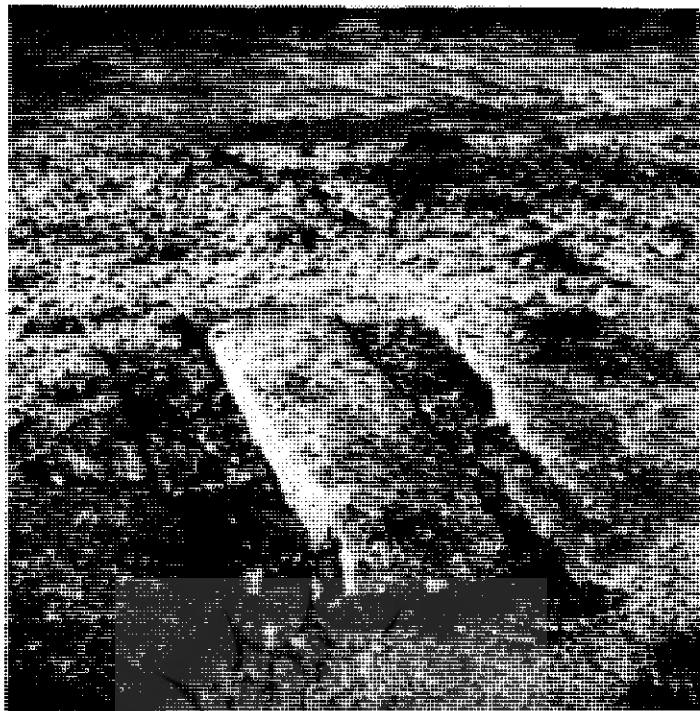
شکل ۳۵ - نقشه تقریبی گور
باستانی شاه نشین دار بالا

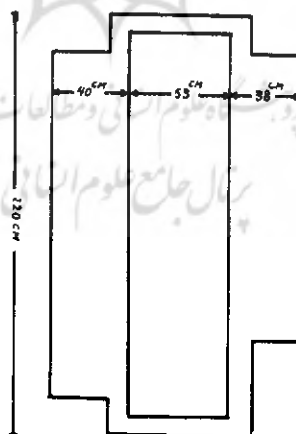
شکل ۳۶ - گور باستانی شاه نشین دار از دوره دوم دوران نو سنگی در فلسطین
(نقل از کتاب Aux portes de l'histoire)

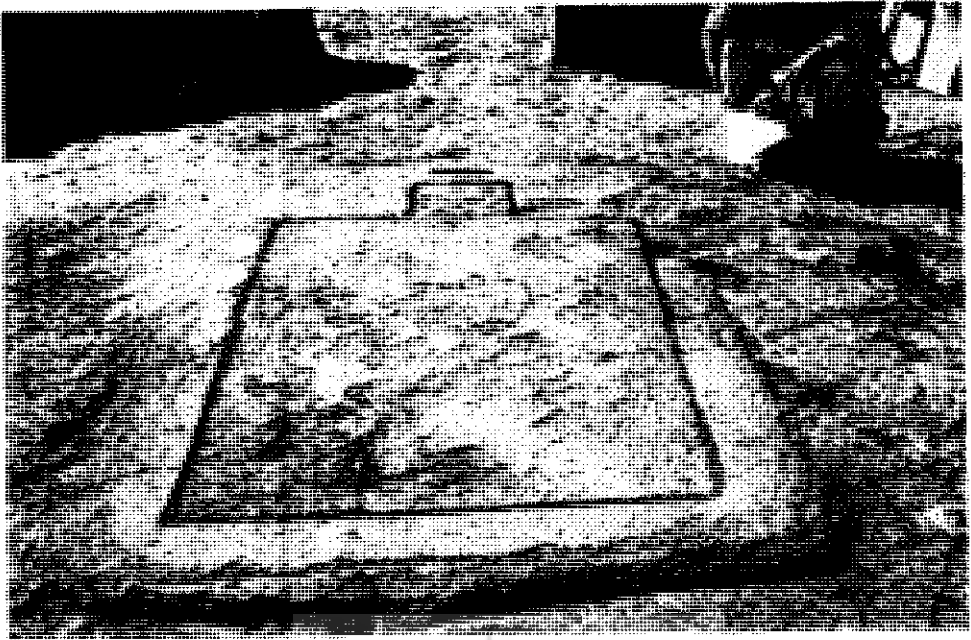
شکل ۳۷ - گور یا صفا باستانی چند ضلعی
(از جزیره خارک - عکس از نگارنده)

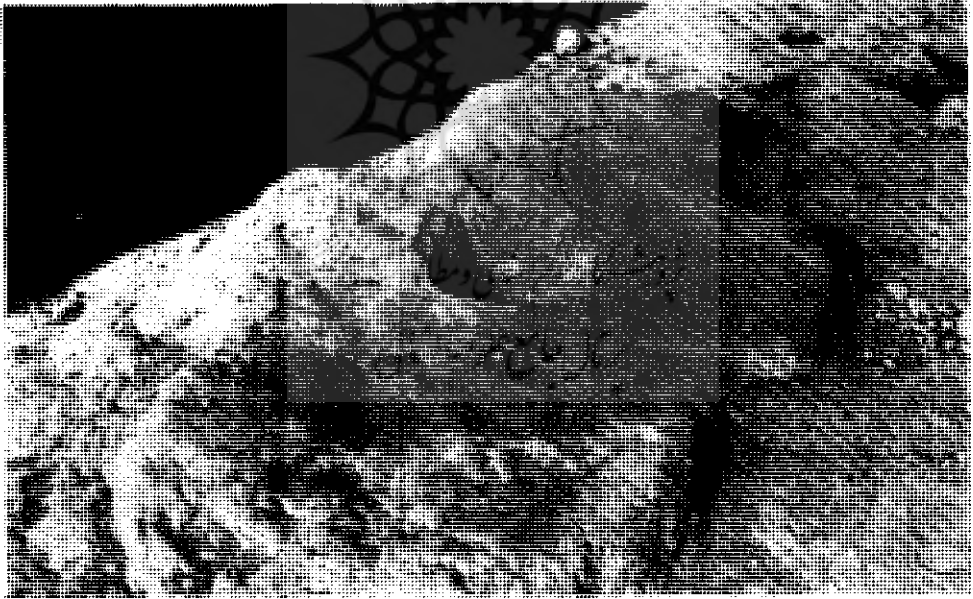
شکل ۳۸ - نمائی دیگر از گور یا صدفه باستانی چند ضلعی
(از جزیره خارک - عکس از نگارنده)

شکل ۳۹ - نقشه تقریبی گور یا صدفه بالا

شکل ۴۰ - صفت تپه گاورا در نزدیکی موصل
(نقل از کتاب Excavations at Tepe Gawra)

شکل ۴۱ - صفت اطاق واقع در زیر تپه قریه سه گابی از توابع فرمانداریکل همدان
(گاش های هیئت باستانشناسی کانادائی در سه گابی و گودین تپه - عکس از نگارنده)
«هزاره چهارم پیش از میلاد»

کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران

فهرست کتب و مجلاتی که از مطالب و اشکال آنها
در تهیه مقاله استفاده شده است

- HOWARD CARTER (Theresa) — The stone spirits
Expedition
The bulletin of the University
Museum of the University of
Pensylvania. vol. 12 - Number
3 - spring 1970.
- JAMES (E. O) — Les cultes de la Déesse - mère
dans l'histoire des religions.
Payot, Paris 1960
- LAMBERG - KARLOVSKY (C.C) — Excavation at Tepe Yahya,
Iran. Progress report 1
1967 - 1969
Pahlavi University
Shiraz, Iran
The Asia institute.
- LANGSDORFF (Alexander) — Tall - i - Bakun
and Mc COWN (Donald) Chicago 1942
- MAUDUIT (J. A) — 40000 ans d'art moderne
Plon. Paris 1954
- NIEL (Fernand) — Dolmens et Menhirs
Paris 1958
- PIGGOTT (Stuart) — Aux portes de l'histoire.
Les premiers ages de l'huma-
nité. Hachet 1962

- ROLLANDO (Yannik) — La Préhistoire du Morbihan
Troisieme edition - Vannes
1971
- TOBLER (Arthur J.) — Excavations at Tepe Gawra
vol II. 1950
The University Museum
University of Pennsylvania
Philadelphia
- WULSIN (F. R.) — Excavations at Tureng tepe,
near Asterabad
Supplement to the bulletin
of the American institute for
Persian art and archaeology
vol 2. No. 1 bis - March 1932

